

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. В.Н.КАРАЗІНА**

Стогова Ольга Володимирівна

УДК 321.1.:323.1

**ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА
ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ**

23.00.02 –політичні інститути і процеси

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Харків –2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті ім. В.Н.Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Куць Олексій Маркович,
Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна,
професор кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, професор
Пірен Марія Іванівна,
Національна академія державного управління при
Президентові України,
професор кафедри політології (м. Київ)

кандидат політичних наук, доцент

Шаповаленко Марина Володимирівна,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри філософії і політології (м. Харків)

Провідна установа: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, кафедра
політології, м. Київ

Захист відбудеться “ 17” листопада 2005 року о 17.30 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 64.051.18 Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна за адресою:
61077, м.Харків, пл. Свободи, 4,
ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського
національного університету ім. В.Н.Каразіна за адресою: 61077, м.Харків, пл. Свободи. 4.

Автореферат розісланий “17” жовтня 2005 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Чугуєнко М.В.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження зумовлена поліетнічним складом населення України і гуманітарними стандартами, яких маємо дотримуватися задля рівноправного входження до світового співтовариства. Процеси національно-державного будівництва вимагають виваженої ефективної етнонаціональної політики на засадах гуманізму і толерантності. Дієвим принципом останньої має стати її людський вимір, який дозволяє гармонійно поєднувати інтереси всіх суб'єктів поліетнічного суспільства та запобігати конфліктам. Актуальним є виявлення фундаментальних засад та основоположних характеристик людського виміру етнонаціональної політики, виходячи з яких політика в етнонаціональній сфері сприятиме зміцненню етнополітичної стабільності українського суспільства. Україна як демократична держава має визначатися передусім забезпеченням прав особи та колективних прав етнонаціональних спільнот в їх органічній єдності.

Стан розробки проблеми. Людський вимір етнонаціональної політики не мав свого висвітлення у фундаментальних наукових дослідженнях. Необхідність формування етнонаціональної політики держави після проголошення незалежності України та загострення національних проблем зумовили інтерес науковців до вивчення етнополітичної сфери суспільства. Проте проведені дослідження торкалися, як правило, її окремих аспектів.

Першу групу репрезентують праці закордонних дослідників: У.Альтерматта, У.Кимлічки, А.Лейпхарта, Дж.Ротшильда, Е.Сміта, Д.Хелда, К.Хюбнера, в яких розглядаються концептуальні основи побудови етнонаціональної політики та можливі критерії її аналізу.

До другої групи можна віднести праці, автори яких заклали теоретико-методологічні підвалини української етнополітології (О.Бочковський, В.Вінниченко, М.Грушевський, Д.Донцов, М.Драгоманов, В.Липинський, І.Лисяк-Рудницький, М.Міхновський).

Третя група представлена фахівцями (О.Антонюк, В.Андрущенко, В.Євтух, О.Картунов, Ю.Калиновський, О.Куць, О.Майборода, О.Маруховська, Л.Нагорна, Л.Півнева), які з урахуванням як міжнародного, так і вітчизняного досвіду, історичних уроків спрямовують свої зусилля на розробку етнополітичних концепції розвитку сучасної України.

Четверту групу складають роботи авторів, які переосмислюють концептуальні засади етнонаціональної політики і етнонаціональних відносин (І.Варзар, М.Вівчарик, С.Грабовський, В.Горбатенко, І.Дзюба, І.Кресіна, В.Кремінь, М.Пірен, Л.Шкляр).

П'ята група вчених (О.Антонюк, Ю.Римаренко, С.Римаренко, М.Шульга) активно розробляє теоретико-методологічні підходи до трактування особливостей етнополітичного процесу, що містяться в законодавчій базі, створеній з метою регулювання міжнаціональних відносин в Україні. Надбанням дослідників цього напрямку є створення періодизації та

характеристики розвитку впродовж останнього десятиліття правового поля України, яке охоплює етнополітичні й етнокультурні відносини.

Шосту групу праць презентують дослідження з прав людини, прав національних та етнічних меншин і корінних народів, які здійснили Є.Захаров, В.Карташкін, В.Кряжков, О.Куць, О.Лукашева, А.Мартиненко, С.Пунжин, В.Пустогаров, М.Смислов, Р.Тузмухамедов, М.Якемчук. Окремо слід виділити авторів, які увагу приділяють проблемам етнічних меншин в Україні: І.Мигович, П.Надолішній, М.Панчук, М.Товт, Р.Чілачава.

Віддаючи належне теоретичному і практичному значенню досліджень вітчизняних та закордонних учених, необхідно зазначити відсутність системного наукового доробку з проблеми людського виміру етнонаціональної політики. Слід відмітити, що у вищезазначеній літературі вивчаються лише окремі її аспекти, які розглядаються відірвано один від одного.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Пропонована праця пов'язана з комплексною науковою темою кафедри політології Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна: "Влада та її реалізація в незалежній Україні".

Мета і завдання дослідження. Зважаючи на актуальність проблеми та на відсутність її системного дослідження, автор ставить собі за мету розробку концепції людського виміру етнонаціональної політики. Основою цієї концепції має стати вивчення гуманістичних ідей в історії суспільної думки, аналіз історичного досвіду їх застосування в етнополітичній практиці та узагальнення законодавчого досвіду міжнародних організацій і національних законодавств щодо етнонаціональної сфери суспільства. Метою дисертаційного дослідження є також і вивчення реалізації людського виміру етнонаціональної політики в сучасній Україні.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішуються такі завдання:

- обґрунтувати теоретичні принципи аналізу людського виміру етнонаціональної політики;
- визначити сутність людського виміру етнонаціональної політики;
- проаналізувати етнонаціональну політику, яку здійснює сучасна українська держава, крізь призму її людського виміру;
- розглянути суперечності в етнополітичній термінології та уточнити її;
- розширити документально-інформаційну базу, визначити тенденції і пріоритетні напрямки дослідження етнополітичної проблематики;
- здійснити соціологічне дослідження для уточнення теоретичних положень запропонованої наукової гіпотези.
- дати конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності етнонаціональної політики в сучасній Україні.

Об'єктом дисертаційного дослідження є етнонаціональна політика, яка здійснюється українською державою.

Предметом дисертаційного дослідження є людський вимір етнонаціональної політики в Україні.

Методи дослідження. У дисертації використані історичний, нормативно-ціннісний, структурно-функціональний, порівняльний методи, а також вторинний аналіз емпіричної соціологічної інформації. Історичний метод дав змогу дослідити генезу концепції прав людини, виявити закономірності і суперечності цього процесу. Нормативно-ціннісний метод аналізу законодавчої бази етнонаціональної політики України та міжнародних організацій використовується задля розробки оптимальних законодавчих норм у цій сфері. Функціональний метод використовується для вивчення залежності між рівнем реалізації прав людини, захистом національних меншин та рівнем етнополітичної напруженості або стабільності в суспільстві.

Теоретична основа дослідження складається з документальної бази етнонаціональної політики: Конституції України, “Декларації прав національностей України”, “Закону України про національні меншини”, “Декларації про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин” (ООН,1992), “Рамкової конвенції про захист національних меншин” (ОБСЄ,1996), законопроектів, що знаходяться на розгляді у Верховній Раді України. У роботі автор звертався до ідей і концепцій вітчизняних і закордонних політологів, соціологів, філософів, етнодержавознавців, етнографів. Особливе значення для аналізу теми мають роботи О.Антонюка, У. Альтерматта, Ю.Бромлея, І.Варзара, В.Євтуха, А.Здравомислова, І.Кресіної, О.Картунова, В.Кременя, О.Куця, В.Кимлічки, П.Надолішнього, Л.Нагорної, Ю.Римаренка, С.Римаренка, Л.Шкляра.

Емпіричною основою дослідження стали підсумки соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, дослідно-навчальним центром “Демократичні ініціативи”, аналітичні матеріали Національного інституту стратегічних досліджень при Раді національної безпеки і оборони України, а також результати власного соціологічного дослідження.

Наукова новизна полягає в тому, що дисертація є першим в Україні політологічним дослідженням, в якому системно розкриті теоретичні й практичні питання людського виміру етнонаціональної політики.

Уперше: уведено в науковий обіг поняття “людський вимір етнонаціональної політики”, під яким розуміється реалізація органічного поєднання прав людини і колективних прав етноспільнот, гуманізм і толерантність в етнонаціональних відносинах; обґрунтовано сутність і зміст поняття “людський вимір етнонаціональної політики”, у контексті якого здійснено аналіз етнонаціональної політики української держави.

Вдосконалено: характеристику форм і рівнів етнонаціонального самовизначення (від національної держави до національно-культурних товариств), зроблено висновок, що жодна з форм етнонаціонального самовизначення не може розглядатися як самоціль, а має розв'язувати конкретні проблеми певної етноспільноти; механізм аналізу етнонаціональної політики із залученням усього комплексу показників людського виміру (інституціоналізованих: права людини, права націй і національних меншин; і таких нетипових з політологічного погляду, що виходять за формально-юридичні межі, як гуманізм і толерантність).

Дістало подальшого розвитку: дослідження суперечностей в етнополітичній термінології на основі аналізу та співставлення чинних міжнародних документів і національних законодавств, а також існуючого доробку вітчизняних та закордонних науковців; висвітлення функціональної ролі існуючих механізмів людського виміру етнонаціональної політики в нових незалежних посткомуністичних державах; розгляд реалізації принципу толерантності етнонаціональних відносин як чинника людського виміру етнонаціональної політики, виявлення конкретних шляхів оптимізації етнонаціональної політики в Україні за умови застосування її людського виміру.

Практичне та теоретичне значення одержаних результатів. Реферована робота розширює можливості підвищення ефективності етнонаціональної політики. Матеріали дисертації можуть бути використані при вивченні політології, етнополітології, етнодержавознавства, українознавства, соціальної філософії та філософії права. Результати дослідження мають практичне значення для вироблення концепції розвитку етнонаціональної політики в Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи були представлені автором та обговорювалися на таких конференціях: Міжнародна наукова конференція пам'яті П.І. Новгородцева “Ідея правової держави: історія і сучасність”(2000 р., м.Луганськ); Міжнародна науково-практична конференція “Університетська освіта України ХХІ ст.: проблеми, перспективи, тенденції розвитку” (2000 р., м.Харків); Міжнародна наукова конференція “Проблеми права на зламі тисячоліть” (2001 р., м.Дніпропетровськ); ХІ Харківські політологічні читання “Конфлікти у суспільствах, що трансформуються” (2001 р.); 3-я Всеукраїнська наукова конференція “Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави” (2001 р., м.Київ); Міжнародна наукова конференція до 10 роковин проголошення незалежної Української держави “Україна у ХХ ст.: уроки, проблеми, перспективи” (2001 р., м. Київ); Перша науково-практична конференція “Сучасні проблеми управління” (2001 р., м. Київ); Дванадцяті Харківські політологічні читання “Українська державність: становлення, досвід, проблеми” (2001 р.); Друга Всеукраїнська наукова конференція “Інтелігенція і влада” (2002 р., м. Одеса); Друга Всеукраїнська науково-практична конференція “Українська національна ідея – проблема відповідальності” (2002 р., м. Львів); Друга Всеукраїнська конференція “Політичні, економічні та психологічні виміри перехідного

суспільства” (2003 р., м. Суми). Апробація результатів дослідження проводилася на засіданнях кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, під час читання лекцій і проведення семінарських занять зі студентами Сумського державного педуніверситету ім. А.С.Макаренка.

Публікації. Основні ідеї та результати дисертаційної роботи відображені у 17 публікаціях, із яких 7 – у виданнях, які входять до переліку спеціалізованих видань з політичних наук, затвердженого ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 165 найменувань і додатків. В основному тексті дисертації міститься 1 таблиця. Загальний обсяг дисертації – 195 сторінок, з яких 174 сторінки основного тексту.

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження обраної теми, визначено ступінь розробки наукової проблеми. Визначено мету, завдання, методологічні засади, об’єкт і предмет дослідження, наукову новизну отриманих результатів, їхнє теоретичне і практичне значення, подано структуру дисертації і перелік наукових конференцій, на яких апробувалися основні результати дослідження.

У першому розділі “Теоретико – методологічні засади людського виміру етнополітичної політики”, який складається з трьох підрозділів, розробляється концепція людського виміру етнополітичної політики, досліджуються актуальні підходи до цієї проблеми.

У першому підрозділі “Категоріально-понятійний апарат аналізу” розкривається сутність основних категорій дослідження, уточнюється їхній зміст та аналізуються існуючі категоріальні суперечності. Визначено принаймні два підходи до пошуку предмета дослідження людського виміру етнополітики в Україні. Термін “етнополітична політика” визнається більш актуальним, оскільки саме він охоплює всі можливі відтінки взаємовідносин етнополітичних спільнот з державою та між собою.

Значну увагу приділено такому базовому поняттю, як “етнічність”. Розглядаються основні наукові концепції етнічності: примордиалістська (Г.Айзенс, М.Вебер, К.Гіртць, У.Коннор, М.Новак, Е.Сміт) та конструктивістська (Б.Андерсон, Е.Геллнер, Д.Горовиць). Аналізуються погляди сучасних вітчизняних дослідників (І.Кресіна, Л.Нагорна) на проблему етнічності та етнічної ідентичності, остання порівнюється із національною ідентичністю. Стверджується, що національна ідентичність, на відміну від етнічної, спирається на свідомий вибір і залежить від раціональних чинників, а основним її пріоритетом є політичний інтерес. Розглядаються моделі національної ідентичності, які теоретично розроблені для України, наголошується, що у Преамбулі Конституції України поєднуються національно-культурний та трансцендентний підходи. У дослідженні детально аналізуються терміни “етнос”, “нація” і “народ”. Акцент

робиться на теоріях етносу Ю.Бромлея і С.Широкогорова. Відмічається, що існує близько 100 визначень нації та понад 10 теорій нації: політична (Г.Гроцій), психологічна (О.Бауер, Е.Ренан, У.Коннор), культурологічна (К.Реннер, Г.Сетон-Уотсон), історико-культурологічна (К.Каутський), етнічна (Г.Нільсон, М.Новак, Е.Сміт). Для уточнення змісту терміну “нація” розглядаються запропоновані в американській науковій літературі терміни “етнонація” та “політична нація”. Зроблено висновок, що онтологічно нація – це етнос на найвищому, сучасному ступені розвитку, етнос, що є зрілим у соціальному і культурному розумінні. Структурно нація – це громадянське суспільство і національна (тобто створена культурно спорідненим народом) держава. Функціонально нація – суб’єкт етнополітичного процесу, наслідок соціальної мобілізації. Аналізуючи роботи М.Вебера, І.Сталіна, В.Тишкова, А.Здравомислова, Р.Брубейкера, наголошується, що складнощі наукового пізнання нації зумовлені високим ступенем ідеологізації і політичної заангажованості проблеми. Неоднозначність поняття “нація” ускладнює його науковий аналіз, але полегшує використання у політичній практиці. Певний результат міг би дати філософсько-антропологічний підхід, що ґрунтується на розгляданні етнічної проблематики крізь призму поняття “людина” як центральної категорії всього суспільствознавства.

Для аналізу документів з людського виміру етнонаціональної політики необхідно з’ясувати співвідношення термінів “національна меншина” і “етнічна меншина”, які зустрічаються в міжнародних документах без визначення. Погоджуючись із концепціями С.Веглі, М.Харріса, Р.Шермерхона, Г.ван Амерсфорта, зазначено, що меншина – це група людей, яка кількісно поступається домінантній групі і перебуває у занедбаному стані. Стверджується, що для аналізу ситуації в Україні більш прийнятним є термін “етнічна меншина”. Уточнено поняття “корінний народ”, під яким розуміється автохтонна етнічна спільнота, яка історично склалася і проживає на одній території, є етнічною меншістю у складі населення країни і немає за її межами власних етнотериторіальних (автономія) чи етнополітичних (держава) утворень.

У другому підрозділі “Людський вимір етнонаціональної політики як новий етап демократизації міжнаціональних відносин” сформульовано цілісну концепцію людського виміру етнонаціональної політики, розглядаються основні підходи до визначення поняття людського виміру. Наголошено, що саме орієнтація на людину та її інтереси покликана сприяти консолідації суспільства. “Людське” в понятті “людського виміру” інтегрує все гуманістичне, стало незворотність у дотриманні фундаментальних людських цінностей. Доведено, що пріоритет людини, піднесений до рангу визначального, надає будь-якій сфері спеціалізованих перетворень у суспільстві й державі системного, гуманного, а отже, демократичного характеру. На відміну від економічних, політичних, військових та інших пріоритетів, які за своєю сутністю мають виключно спеціалізований характер, критерій “людина” – споконвічно загальний і системний. Орієнтація на пріоритет прав і свобод людини унеможливує рецидиви сакралізації держави,

влади, мови. Людина має стати основою концептуального розвитку суспільства, а універсальним критерієм державної політики - гуманність. Для посткомуністичних країн, до яких належить Україна, гостро стоїть проблема адаптації до нових гуманітарних стандартів.

Незважаючи на часте використання поняття “людського виміру” політики, загальноновизнаного визначення й досі не вироблено. Загалом воно містить права та основні свободи людини, захист прав етнічних меншин та інші гуманітарні питання. Крім того, людський вимір – один із аспектів (поряд з військовим та економічним) комплексного підходу Організації Безпеки і Співробітництва в Європі до проблем безпеки. Безпека є надзвичайно складним поняттям, яке містить економічні, інформаційні, екологічні, а також етнічні чинники. Важливими характеристиками людського виміру є: ступінь розвитку і використання основних прав і свобод людини; міра реальної участі мас і конкретного індивіда у політичному житті, можливість впливати на владу; рівень політичної свідомості, освіти та культури у суспільстві; якість домінуючих політичних цінностей у суспільстві; ступінь демократизму та гуманізму суспільства; врахування у політиці інтересів і позицій соціальних, етнічних груп. Рівень реалізації комплексу прав і свобод людини є критерієм політики, її людським виміром. Безпосередньо з людським виміром пов’язаний гуманізм, який у часи потрясінь і негараздів слугує єдиним фактором об’єднання і стабілізації.

Людський вимір політики розглядається крізь зіставлення моралі, політики та прав людини. Перенесення принципу людського виміру на етнополітику означає, насамперед, здійснення прав людини, серед яких права націй, етнічних меншин посідають особливе місце. Етнонаціональна політика покликана забезпечити національні права і свободи етноспільнот та громадян будь-якої національності в державі. Визначаються такі елементи людського виміру етнонаціональної політики: 1) за обсяг виміру (вимірювану величину) береться етнонаціональна політика, а конкретніше – політико-правова її сфера: права людини та їхня реалізація; 2) за одиницю виміру використовується міжнародні стандарти прав людини; 3) суб’єктами, які проводять вимір, є вчені: історики, філософи, політологи, соціологи; 4) методи, якими проводиться дослідження: компаративістський, контент-аналіз правових актів України, зарубіжних країн та провідних міжнародних організацій; 5) результатом виміру має стати експертна оцінка рівню прав людини та стану їх реалізації в державі. Наголошено, що поряд з правами людини існують колективні права (права народу, нації, етноспільноти). Їхня правомірність повинна неодмінно проходити перевірку “людським виміром” – правами індивідів.

У третьому підрозділі “Нормативно-правова база етнонаціональної політики” розглядаються основні міжнародні й вітчизняні документи, що регулюють етнонаціональну політику. У Заключному документі Віденської зустрічі розкривається поняття людського виміру, під яким розуміється насамперед повага до всіх прав людини. У документі вперше наголошується

на необхідності приведення національних законодавств і практик держав-учасниць ОБСЄ у відповідність до міжнародного права. На теренах колишнього СРСР людський вимір етнонаціональної політики відображено у Конвенції про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин. Держави СНД стали учасницями ОБСЄ, тому гуманітарні питання не можуть вирішуватися у відриві від правових основ ОБСЄ.

Виділяються особливості, притаманні домовленостям у межах процесу НБСЄ-ОБСЄ з людського виміру: 1) об'єднання питань прав і свобод людини з питаннями гуманітарного характеру; 2) домовленості містять положення про те, що зобов'язання, прийняті в галузі людського виміру, не відносяться до виключно внутрішніх справ держави; 3) положення пактів про права людини деталізуються в документах НБСЄ; 4) документи НБСЄ пов'язують ефективність прав і свобод людини зі встановленням принципів справедливості як основи правової держави; 5) виділяються певні групи населення, захист прав яких потребує підвищеної уваги (робітники-мігранти і національні меншини). Указано на три негативні аспекти у діяльності ОБСЄ щодо захисту прав етнічних меншин: 1) використання подвійних стандартів ОБСЄ щодо прав людини; 2) утручання ОБСЄ лише ускладнює втілення справедливої політики щодо меншин; 3) ОБСЄ не має наміру залишити свої опікунські функції та втручання у внутрішні справи держав. Зосереджено увагу на обов'язкових умовах, яких мають дотримуватися представники національних меншин. Відмічена тенденція до інтернаціоналізації прав меншин. Підкреслюється, що рух у напрямку кодифікації прав людини і прав меншин підтримується західними організаціями, їхні пропозиції зазвичай містять західні моделі як універсальні. Але найсерйозніша потреба у захисті меншин існує за межами Заходу, тому надзвичайно важливо розпочати міжцивілізаційний діалог про права меншин.

Другий розділ “Право етноспільнот на самовизначення – докорінний принцип етнонаціональної політики” складається з трьох підрозділів, у яких за допомогою системного підходу, структурно-функціонального та історичного методів аналізується проблема самовизначення етноспільнот, форми самовизначення та співвідношення індивідуальних і колективних прав.

Перший підрозділ “Етнонаціональне самовизначення в контексті глобалізаційно-трансформаційних процесів” висвітлює основні етапи становлення права на етнонаціональне самовизначення. Звернено увагу на різні тлумачення цього принципу (від розуміння його як можливості організувати своє існування у політичному, економічному і культурному відношенні без втручання інших держав до проголошення у межах державного утворення права різних етноспільнот на культурну самобутність і на представництво у політичних органах). Робиться висновок, що право на самовизначення розуміється і як право на захист меншин. Право народів на самовизначення актуалізовано розпадом СРСР і соціалістичного табору. Наголошено,

що самовизначення передбачає попереднє визначення його одиниці – національного “я”, якому буде надане це право. У розвиток ідей Ю.Римаренка, Л.Шкляра, С.Римаренка це право відноситься до категорії колективних. Право народів на самовизначення є одним з основних принципів міжнародного права, воно закріплено у Статуті ООН і багатьох міжнародних правових документах. Підкреслено, що традиційний підхід визнає суб’єктом самовизначення не націю, а народ, тобто територіальну спільноту. Розглянуто співвідношення принципів національного самовизначення та територіальної цілісності, вказано на подвійні стандарти світового співтовариства щодо цього, на відсутність загально визнаного трактування співвідношення цих принципів.

У другому підрозділі “Проблема співвідношення індивідуальних прав людини й колективних національних прав” виділяється три покоління прав людини. Перше покоління сформульоване у негативній формі - це громадянські й політичні права, покликані захищати від будь-якого обмеження її свободи. Друге - у позитивній формі. Третє - так звані “колективні” права. Розглянуто можливі напрямки подальшого розвитку прав народів (радикальний, консервативний, компромісний). Наголошено, що питання про співвідношення прав людини і прав народів – це частина більш загального питання про співвідношення індивідуальних і колективних прав. Підкреслено, що правомірність колективних прав має проходити перевірку “людським виміром” – правами індивідів. З погляду людського виміру, людина є альфою і омегою суспільного життя, але демократія як система влади передбачає не лише вільне самовизначення особи, а й громади, поєднання інтересів громадянина і спільноти. Однак система прав людини набула теоретичного обґрунтування й інституційного забезпечення (посада омбудсмена), і масштаби цієї системи з гарантіями колективних прав незрівнянні. Одночасно з питанням про забезпечення індивідуальних прав людини і колективних прав народів історично виникла і розвивається проблема меншин. Суб’єктом права на самовизначення визнаються всі етнospільноти, але форми їхнього самовизначення мають бути різними (від національно-культурних товариств до національної держави).

У третьому підрозділі “Форми етнонаціонального самовизначення та проблеми їхньої реалізації ” аналізуються можливі форми самовизначення відповідно до суб’єкту. На початку ХХ ст. автономія активно вивчалася як форма самовизначення, і панувала думка, що територіальна автономія не може слугувати вирішенням національного питання. Як вихід пропонувалася персональна чи екстериторіальна автономія (ідея К.Кульчицького). Сучасне тлумачення культурно-національної автономії, порівняно з класичною моделлю національно-персональної автономії, втратило такі характеристики, як персоналізм, екстериторіальність та визнання етнospільноти суб’єктом права. Аналізуючи концепцію Ф.Резніка про “багатонаціональні федерації”, наголошується, що не всі ці країни технічно є федераціями, але всі вони втілюють

модель державного устрою, за якого національні меншини об'єднуються у державі на федеративних засадах через якусь форму територіальної автономії. У них проведені внутрішні кордони і розподілені повноваження таким чином, аби забезпечити кожній групі можливість зберегти себе як окреме соціокультурне утворення. Підтримано оцінку багатонаціонального федералізму У.Кимлічкою як найбільшого досягнення західної демократії ХХ ст. Федерація та унітарна держава розглядаються як різні ступені самовизначення, детально аналізуються аргументи прихильників можливого федеративного устрою України та аргументи прибічників унітаризму. Наголошено, що унітарна і федеративна форми не повинні розглядатися як самоціль, а мають бути лише засобом розв'язання проблем, які стоять перед країною. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок, що зміна форми державного устрою, що пропонувалася під час виборів президента 2004 року, може затримати процес завершення українського державотворення та формування української політичної нації. Сьогодні Україна має лишатися унітарною державою.

Третій розділ “Специфіка етнонаціональної політики України” містить три підрозділи і присвячений аналізу особливостей етнонаціональної політики в Україні через людський вимір.

У першому підрозділі “Етнонаціональна сфера як об'єкт політики” на базі новітніх статистичних даних аналізується етнополітична сфера України за радянських часів і сьогодення. Розглянуто зміст етнонаціональної політики та її законодавча база, акцент робиться на людському вимірі. Дається визначення етнонаціональної політики: це різновид політики у поліетнічній державі, до якої належать політичні взаємовідносини державної нації з етнічними групами на її території, а також етнічних груп між собою, конфлікти інтересів цих основних суб'єктів етнополітики навколо питання розподілу влади, соціальних і матеріальних благ, збереження й розвитку ідентичності груп. Ключовим принципом етнополітики в умовах трансформації політичної системи є визнання поліетнічності та полікультурності українського суспільства як цінності. Культурне, релігійне і мовне розмаїття суспільства має бути визнано позитивним чинником, що забезпечує його духовне багатство, а всі етноспільноти - невід'ємною частиною суспільства. Визнається, що мирне життя полікультурного суспільства потребує дотримання додаткових умов: громадської єдності, загальної політики інтеграції країни в соціальному, регіональному, етнічному і правовому планах; створення клімату терпимості та міжкультурного діалогу. Завдяки цим принципам кожна етноспільнота збереже свою ідентичність, розвине її, збереже свою культуру, мову і традиції, та разом із тим зробить свій внесок в інтеграцію суспільства. Аналізуючи розроблену Т.Грозицькою консенсусну теорію демократії як оптимальну модель для України, підтримуємо такі принципи щодо етнонаціональної сфери: представництво меншин, гарантоване право на автономію для меншин (територіальну і нетериторіальну), право вето для меншин. Відсутність гарантованого представництва меншин в органах державної влади

обмежує реалізацію їхніх прав. Розглядаються міжнародні документи, до яких долучилася Україна, робиться висновок, що на сьогодні етнонаціональна політика української держави – це відповідальність не лише перед своїми громадянами, а й міжнародною спільнотою.

У другому підрозділі “Етноспільноти як суб’єкти політики” проаналізовано діяльність різних етнокомпонентів сучасного українського суспільства як суб’єктів політики. На користь суб’єктності етноспільнот в Україні свідчать такі дані: діють 429 офіційно зареєстрованих національно-культурних товариств, з яких 25 мають всеукраїнський статус. 39 етнічних груп реально конституювалися як національні меншини і утворили свої національні громадські організації, що репрезентують і обстоюють перед органами державної влади та органами місцевого самоврядування права й інтереси своїх національностей. Відзначено поетапне відродження етнічних меншин в Україні, їхнє перетворення з об’єктів етнонаціональної політики держави на самостійних суб’єктів. Закінчився процес “збирання етнічності”, створення національних товариств, асоціацій, центрів. Завершується другий етап - “мобілізація етнічних груп”, коли від мовних, релігійних та культурних питань етноси переходять до проблем соціально-економічного становища групи. Наступає третій етап – “політизації етнічності”, тобто переведення усвідомлених етнічною групою потреб у політичні програми, гасла. Етнічна меншина вже не задовольняється суто культурницькою роботою, а вимагає участі у розподілі влади. Свої інтереси етноспільноти намагаються реалізувати і через політичні партії. Аналізуються підходи до визначення норм та принципів взаємодії між титульною нацією та етнічними спільнотами, що знаходять своє відображення у програмних документах, і окреслюються основні концептуальні угруповання політичних об’єднань: партії, які дотримуються національно-демократичної концепції; партії національно-радикального спрямування; партії неокомуністичного напрямку; політичні партії соціал-ліберальної (загальнодемократичної) концепції. Зазначено, що провідну роль у відродженні української державності та створенні гармонійної моделі міжетнічного співжиття у суспільстві відіграють ті об’єднання, які враховують інтереси, особливості розвитку й нагальні потреби всіх етносів України; протидіють націонал-екстремізму, шовінізму та расизму; створюють умови для національної й соціальної злагоди у суспільстві.

У третьому підрозділі “Толерантність у етнонаціональних відносинах” відмічається, що держава здатна регулювати етнонаціональні відносини головним чином через силу закону, а громадянське суспільство - через моральну оцінку. У світлі концепцій Т. Гоббса, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, одним із базових моральних регуляторів людських відносин визнається принцип толерантності. Відзначено, що людство пройшло шлях від толерантності-терпимості як вимушеної реакції на “інше” – через нейтральне сприйняття та захист “іншого” – до свідомого надання слабкому “іншому” певних переваг у самореалізації. Толерантність має природу

морального ідеалу, що формується внаслідок історичного відбору правил співіснування, норм поведінки і переходить на рівень світосприймальних позицій у свідомості суб'єктів взаємодії.

Наводяться дані соціологічних досліджень, які демонструють досить високий рівень міжетнічної толерантності в Україні. Власне соціологічне дослідження підтверджує цю тезу, але з деякими застереженнями. Так, кожен четвертий опитаний є носієм етнічних упереджень. Як з'ясувалося, основним джерелом їх формування є засоби масової інформації. Доводиться, що треба змінити стратегію діяльності національно-культурних організацій у напрямку її переорієнтації на формування позитивного іміджу своєї етноспільноти.

Аналізуючи “Декларацію принципів толерантності”, особливу увагу звернено на виховання у душі толерантності, яке починається з надання людям знань про їхні права та свободи з метою забезпечити їхню реалізацію та зміцнити прагнення кожного до захисту прав інших. Постійне звернення до принципу толерантності як складової людського виміру має сприяти запобіганню використання силових методів врегулювання етнічних конфліктів, які вже довели свою неефективність. Підкреслюється, що толерантність не може бути односторонньою, гарантією стабільної етнополітичної ситуації може бути виключно взаємна толерантність етноспільнот.

Висновки.

У висновках дисертаційної роботи підбито підсумки людського виміру етнонаціональної політики, узагальнено результати аналізу людського виміру етнополітики в Україні, визначено перспективи подальшого дослідження проблеми.

Результати дисертаційного дослідження конкретизуються у таких висновках:

1. Характеристиками людського виміру політики визнано: ступінь розвитку і використання основних прав і свобод людини; міру реальної участі індивіда у політичному житті, можливості впливати на владу й прийняття нею рішень. Рівень реалізації прав людини визнано критерієм політики, її людським виміром. Безпосередньо з людським виміром пов'язана і етнонаціональна політика. Остання покликана забезпечити національні права і свободи громадян будь-якої національності в державі. Таким чином, людський вимір етнонаціональної політики, це, насамперед, здійснення прав людини, серед яких національні права, права націй та етнічних меншин посідають особливе місце.

2. Виділено та проаналізовано підходи до проблеми співвідношення колективних і індивідуальних прав як складової людського виміру етнополітики. Зроблено висновок, що обидва типи прав не суперечать один одному, а наголос на людському вимірі етнонаціональної політики долає існуюче протиставлення колективних і індивідуальних прав. Колективні права є не просто сумою індивідуальних прав, а визначаються цілями і інтересами колективних утворень, при цьому їхня правомірність повинна неодмінно проходити перевірку “людським виміром” – правами

індивіда. Цивілізоване розуміння принципу самовизначення етноспільнот невід’ємне від принципу непорушності прав людини.

3. Розглядаючи концепцію людського виміру гельсінського процесу, основні міжнародні документи з цієї проблематики, та відповідність законодавчої бази української етнополітики до міжнародних стандартів, зроблено висновок, що національне законодавство в цій сфері наближається до міжнародних та європейських норм, але актуальним завданням етнонаціональної політики в Україні є завершення формування нормативно-правової бази. Необхідно прийняти Закони “Про внесення змін до Закону України “Про національні меншини в Україні”, “Про розвиток і застосування мов в Україні”, “Про іноземного українця”, “Про корінні народи в Україні”.

4. Дослідивши суперечності в етнополітичній термінології, подано власні пропозиції щодо використання етнополітичних термінів. Вказується на недоцільність використання термінів “етнічна меншина” і “національна меншина” як синонімів, для аналізу ситуації в Україні більш вдалим визнано термін “етнічна меншина”.

5. Уточнюється тлумачення принципу самовизначення, доведено, що суб’єктом права на самовизначення є кожна етноспільнота, але форми та рівні самовизначення мають бути різними.

6. Відмічено, що держава традиційно ставиться до етнокультурних громад як до об’єкта своїх політико-адміністративних впливів та регуляцій, а не як до повноцінних партнерів у формуванні та здійсненні етнополітики. На місцевому рівні така етнополітика може передбачати: постійно діючі ради представників меншин при органах виконавчої місцевої влади; регулярні громадські слухання та інші форми прозорої та підзвітної етнокультурної політики місцевої та центральної влади, які можуть бути свого роду демократичним моніторингом етнополітичних відносин.

7. У контексті людського виміру етнонаціональної політики проаналізовано проблему толерантності в етнонаціональних відносинах; виявлено досить високий рівень терпимості українських громадян, але відмічається і паралельно існуюче неприйняття представників інших етносів, упереджене ставлення до певних етнічних груп. Запропоновано шляхи створення позитивних іміджів національних меншин в Україні.

Публікації у фахових виданнях:

1. Стогова О.В. До питання про людський вимір етнополітики// Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. “Питання політології.” – 2000. - № 470.– С.158-169.

2. Стогова О.В. Форми реалізації права на самовизначення //Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. “Питання політології.” – 2001. - №518. - С. 113-118.

3. Стогова О.В. Національна ідея в поліетнічній Україні // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. – Львів, 2002. – С.115-120.

4. Стогова О.В. Захист прав національних та етнічних меншин в Європі //Нова політика. – 2002. - №2. – С.45-47.

5. Стогова О.В. Політизація етнічності чи етнізація політики? // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна “Питання політології”. – 2002. - №555. – С.169-179.

6. Стогова О.В. Марно шукати аналоги – їх треба творити гуртом. //Віче. – 2002. - № 11. – С.56-60.

7. Стогова О.В. Національно - персональна автономія як засіб реалізації права на самовизначення національних меншин //Політика: історія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – Миколаїв – Одеса, 2002. – С.150-157.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Стогова О.В. Національно-культурні товариства Слобожанщини і питання людського виміру етнополітики// Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. “Історія України.”- 2001.-№504. – С. 216-221.

2. Стогова О.В. Роль університетського курсу “Політологія” у формуванні етнополітичної культури молоді // “Університетська освіта України ХХІ ст.: проблеми, перспективи, тенденції розвитку.” Міжнародна наук.-практ. конф. Тези доповідей, Харків, 2000. – С. 232-233.

3. Стогова О.В. Проблеми етнополітики в законодавчих актах незалежної України // Матеріали міжнародної наук. конф. “Проблеми права на зламі тисячоліть”. Наук. видання. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 153-157.

4. Стогова О.В. Міжетнічні взаємини як сфера потенційної конфліктності // Конфлікти в суспільствах, що трансформуються: Зб. наук. ст. (за мат. ХІ Харк. політолог. читань). – Харків, 2001. – С. 135-137.

5. Стогова О.В. До проблеми формування національної ідентичності громадян України // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 331-333.

6. Стогова О.В. Роль політичних еліт національних меншин України в державотворенні // Україна у ХХ ст. : уроки, проблеми, перспективи. – К., 2001. – С. 331-337.

7. Стогова О.В. Зміст та формування етнічних стереотипів //Зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції “Сучасні проблеми управління”. – К., 2001. - С. 281-282.

8. Стогова О.В. Інтелігенція і етнополітична ситуація в Україні //Інтелігенція і влада. Зб. наук. праць. – Одеса, 2002. – Вип.1(2). – Ч.2. –227-232 с.

9. Стогова О.В. Людський вимір етнополітики як показник сучасного рівня реалізації прав людини// Ідея правової держави: історія і сучасність: Зб. наук. праць, присвячений 135-річчю з дня

народження П. І. Новгородцева / Луган. акад. внутр. справ ім. 10- річчя незалежності України. – Луганськ, 2002. – С.230-234.

10. Стогова О.В. Проблема самовизначення етноспільнот у поліетнічних країнах// Політичні, економічні та психологічні виміри перехідного суспільства. Зб. мат. Другої Всеукр. наук. конференції. –Суми, 2004. - С. 186-191.

АНОТАЦІЯ

Стогова О.В. Людський вимір етнонаціональної політики та його реалізація в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02. – політичні інститути і процеси. – Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, Харків, 2005.

Дисертація присвячена вивченню людського виміру етнонаціональної політики. Розроблено теоретико-методологічний підхід щодо аналізу людського виміру. Подано характеристику людського виміру політики, його основою визнано ступінь розвитку і реалізації основних прав і свобод людини. Доведено, що безпосередньо з людським виміром пов'язана й етнополітика. Визначено, що людський вимір етнонаціональної політики – це здійснення прав людини, серед яких національні права, права націй і етнічних меншин посідають особливе місце. Проаналізовано основні підходи до проблеми співвідношення індивідуальних і колективних прав, зроблено висновок, що правомірність колективних прав має перевірятися правами індивіда. Встановлено, що суб'єктом права на самовизначення є кожна етноспільнота, але форми і рівні самовизначення мають бути різними. Розглянуто перспективи самовизначення різних етнокомпонентів українського суспільства. У контексті людського виміру проаналізовано проблему толерантності в етнонаціональних відносинах.

Ключові слова: людський вимір, етнонаціональна політика, права національних та етнічних меншин, етнонаціональне самовизначення, етнонаціональна сфера, толерантність.

АННОТАЦИЯ

Стогова О.В. Человеческое измерение этнонациональной политики и его реализация в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02. – политические институты и процессы. – Харьковский национальный университет им. В.Н.Каразина, Харьков, 2005.

В работе впервые предложено категорию “человеческое измерение этнонациональной политики”. Характеристиками человеческого измерения политики признано: степень развития и реализации основных прав и свобод человека; меру реального участия индивида в политической

жизни, возможности влиять на власть и принятие ею решений. Уровень реализации прав человека признано критерием политики, ее человеческим измерением. Непосредственно с человеческим измерением связана этнонациональная политика, которая призвана обеспечить национальные права и свободы граждан всех национальностей в государстве. Таким образом, человеческое измерение этнонациональной политики, это, прежде всего, реализация прав человека, среди которых национальные права, права наций и национальных меньшинств занимают особенное место.

В работе выделены и проанализированы основные подходы к проблеме соотношения коллективных и индивидуальных прав как составной части человеческого измерения этнонациональной политики. Сделано вывод, что оба типа прав не противоречат друг другу, а человеческое измерение этнонациональной политики снимает существующее противоречие между коллективными и индивидуальными правами. Коллективные права являются не просто суммой индивидуальных прав, а определяются целями и интересами коллективных образований. Какими разноплановыми не были бы эти права, их правомерность должна проходить проверку “человеческим измерением” - правами индивида. Рассматривается концепция человеческого измерения хельсинского процесса, анализируется соответствие законодательной базы украинской этнонациональной политики международным стандартам. Установлено, что национальное законодательство в этой сфере приближается к международным стандартам, однако многочисленные двусмысленности и недостатки являются существенной препоной для реализации прав человека и национальных меньшинств. Делается попытка уточнить трактовку принципа самоопределения, установлено, что субъектом права на самоопределение является каждая этническая общность, но формы и уровни самоопределения должны быть разными: от национально-культурных обществ, национально-персональной автономии, национально-территориальной автономии до национального государства.

Исследовано этнонациональную сферу Украины, отмечено, что государство традиционно относится к этнонациональным группам как к объекту своего политико-административного влияния и регуляций, а не как к полноценным партнерам по формированию и воплощению этнонациональной политики. Этнонациональная политика должна предусматривать: постоянно действующие советы представителей меньшинств при органах исполнительной власти; регулярные общественные слушания и другие формы прозрачной и подотчетной политики местной и центральной власти. В контексте человеческого измерения этнонациональной политики проанализировано проблему толерантности в этнонациональных отношениях. Выявлено довольно высокий уровень терпимости украинского народа, однако отмечается и неприятие представителей других этносов, предубежденное отношение к некоторым этническим группам. Предлагаются пути создания позитивного имиджа национальных меньшинств в Украине.

Ключевые слова: человеческое измерение, этнонациональная политика, права национальных и этнических меньшинств, национальное самоопределение, этнонациональная сфера, толерантность.

SUMMARY

Stogova O.V. The human dimension of ethnonational policy and its realization in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for PhD in politics 23.00.02. – political institutes and processes. – B.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2005.

The thesis is devoted to the studying of the human dimension of the ethnonational policy. The theoretic-methodological approach to the analysis of the human dimension is considered. The characteristics of the human dimension are proposed, its basis is the degree of the development and realization of the main human rights and liberties. It is proved, that the ethnonational policy is closely connected with the human dimension. The human dimension of the ethnonational policy is the realization of main human rights, among them the national rights, the rights of nations and ethnic minorities take a particular place. The main approaches to the problem of correlation of the collective and individual rights are analyzed. The conclusion is that lawfulness of the collective rights ought to be verified by the rights of personality. The subject of the right of self-determination is any ethno group. But forms and levels of self-determination must be different. The perspectives of different ethnocomponent self-determination in Ukrainian society are analysed. The problem of the tolerance in the ethnonational relations in context of the human dimension is considered.

Key words: human dimension, ethnonational policy, ethnonational self-determination, rights of nations and ethnic minorities, ethnonational sphere, tolerance.

Стогова Ольга Володимирівна

ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

Спеціальність 23.00.02 –політичні інститути і процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Відповідальний за випуск

д філос.н., проф. О.М.Куць

Підписано до друку 11.10.2005.Формат 60x84/16.Гарн.New Times.

Друк ризограф.Папір офсет. Умовн. друк. арк. 0,9.

Тираж 150 прим. Зам. № 55

Надруковано у редакційно-видавничому відділі
СумДПУ ім. А.С.Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87